

NÁDOR ORSOLYA

Uniós nyelvünk kisebbségben és többségben

– félelmek, valós gondok és lehetőségek –

1. Az Európai Unió filozófiája és nyelvpolitikája a legnépszerűbb konferenciátémák közé tartozik. Az új közösséghez való tartozás régi-új kérdéseket vetett fel már a jogi folyamatot megelőzően, de a teljes jogú tagság elérése után is. A nyelvészet szempontjából az új nemzetközi közvetítő nyelv, az angol hatása általában, ezen belül különösen a kevésbé ismert nyelvekre gyakorolt hatása, a nyelvi státusz minőségét, árnyalatait, illetve a nyelvi korpusz változásait érintő tendenciák foglalkoztatják leginkább a tudományos és az érdeklődő közvéleményt. De ide tartozik a nyelvek gyakorlati egyenlőségének és jogi egyenlőségének kettőssége, a fordítás és tolmácsolás személyi feltételeinek és segédeszközeinek minősége is.

Mindenekelőtt szögezzünk le néhány dolgot európai uniós tagságunk nyelvi összefüggéseiről. Először: *a magyar az Európai Unió hivatalos nyelveinek egyike, de nem munkanyelve* – így az eltérő nyelvi kommunikációból adódó tolmácsolási és fordítási feladatok többségét nekünk kell megoldanunk. Számos felmérés született már a magyarországi idegennyelv-tudás korlátairól, így a csekély számú, szívesen tanult nyelvről, valamint a megszerzett nyelvtudás alacsony alkalmazási készségről – illetve a kétnyelvűség e téren is megmutatkozó előnyeiről. A változtatást nem lehet a fordítók képzésénél kezdeni, helyette az idegennyelv-oktatás legalsó szintjétől kezdve tudatos tervezésen alapuló, a mostaninál hatékonyabb módszerek alkalmazása szükséges. Másodsor: *mag a csatlakozás ténye nem változtatott sem nyelvünk gyakorlati státuszán, sem a presztízsén*, így a magyar továbbra is létezik többségi és kisebbségi anyanyelvként, származásnyelvként, valamint idegen nyelvként; értéke az anyanyelvű beszélők körében igen magas, a nyelvtanulók körében pedig változatlanul a kevésbé, általában a harmadikként, negyedikként tanult nyelv maradt. Harmadsor: *térségünket, a kelet-közép-európai régiót a hasznos nyelvtudás szempontjából igen alacsonyra értékeljük/értékelik, noha hagyományosan adott lenne a két- és többnyelvűség, ezzel együtt a többkultúrájúság érvényesülésének minden feltétele*, ha a XX. századi nemzetállamok homogenizáló kisebbségpolitika nem tette volna tönkre ezt az örökséget. Nyakunkon a történelmi súlyokkal elég nehéz megfelelni az Európai

Unió nyelvek és kultúrák egyenrangúságát hirdető alapelveinek, pedig éppen a régió hagyományai miatt többet kellene tudnunk egymásról, nem utolsósorban tanulnunk kellene egymás nyelvét. Negyedsor: ma már nyilvánvaló, hogy a csatlakozás előtt túlzott reményeket tápláltunk az unió kisebbségpolitikájával kapcsolatban, minthogy ennek egyik legerőteljesebben megjelenő területe éppen a kisebbségi nyelvek használata. Azóta tapasztalhattuk, hogy a nemzetközi egyetértéssel megfogalmazott és elfogadott ajánlásokat az egyes tagállamok a többségi érdekek szerint mennyire eltérően értelmezik. Új helyzetünkben sem érdemes megfeledeknünk a sok évtizedes tapasztalatról: régióink kisebbségi konfliktusait nem oldja meg helyettünk semmilyen nemzetközi szervezet, nekünk kell keresnünk tehát a megoldásokat.

2. Az uniós csatlakozás után megmaradt nyelvi félelmek gyökere főként ebből a fent említett négy forrásból táplálkozik.

Sok aggódó írás született például a magyar nyelv védelme érdekében, többen nyelvtörvényeket is javasoltak a nagy mennyiségű idegen szó beáramlásának megállítására, holott nyelvünk történetét szemlélve ilyen befogadó jellegű szógyarapítási tendenciák már a vándorlás kora óta megfigyelhetőek, s inkább gazdagították, mintsem károsították nyelvünket és kultúránkat. Leginkább az új kulturális elemekkel együtt érkeztek az új szavak, amelyeket aztán a magyar nyelv elhelyezett a saját rendszerében: fonetikai szabályai szerint alakította, ragozta,

képezte azokat. Néhány száz év elteltével már jövőnyek sem érezzük a más népektől, nyelvektől átvett elemeket. Korunk új kultúrája részben az informatika, részben az átalakuló gazdasági élet szakszókincsével gazdagodik – s a jelek azt mutatják, hogy ma is ugyanazok a folyamatok figyelhetők meg, mint több száz évvel ezelőtt. Egyedül bizonyos szakmák szaknyelvei kerültek veszélyes helyzetbe, de ezért nem az idegen szavak átvétele vagy az angol nyelv a felelős, hanem az a presztízs-csökkenéshez vezető magatartás, amely egyes szakterületeken magyarországi környezetben is elvárja az idegen nyelvű publikációkat, és magasabbra értékeli azokat az anyanyelvűeknél.

A vizsgálati körbe új nyelvpolitikai fogalmak is bekeverültek, így a *kevésbé ismert és tanított nyelvekkel* kapcsolatos kutatások felértékelődtek, s az állapotfelmérésre összpontosító nyelvpedagógiai és oktatáspolitikai szempontok mellett a nyelvi tervezés is megjelent. Ez a magyar nyelvvel összefüggésben azt eredményezte, hogy – a szakma némi méltatlankodása után – a magyar mint idegen nyelv is bekerült az Oktatási Minisztérium idegennyelv-oktatási stratégiájának munkaanyagába, emellett része lett – státuszvesztéssel csak szakterületi specializációként ugyan – az egyetemi alapképzésnek, magasabb szinten pedig az alkalmazott nyelvészet mesterszakának egyik elágazása, amely doktori képzésben is kiteljesedhet. Ma már nem panaszkodhatunk a tananyagokkal kapcsolatosan sem: sok kezdő szintű, arányosan kevesebb középfaladó és haladó tananyagunk van, sőt már interneten is lehet találni távoktatást kínáló tanfolyamot. A szakemberek kidolgozták a közös európai referenciakeretnek – mint az idegennyelvi tudásmérés alapjának – a magyar nyelvi szintjeit, ennek következtében megfoghatóbbá válnak a követelmények, egyben vonzóbb is lehet a nyelvtanulók számára, hogy akár külföldön, akár Magyarországon élnek, szívesen tanuljanak magyarul.

A nyelvek életével foglalkozó tudósok véleménye szerint a jelenleg használatos több ezer nyelv száma rohamosan csökken, s néhány emberöltő múltán már csak néhány száz teljes kiterjedésű nyelv létezik majd. Nyelvünk eddigi története arra a reményre jogosít fel, hogy a magyar nyelv is köztük lesz. Ugyanakkor a magyar nyelv, egyes rétegeinek vagy területi változatainak érintettsége miatt bekerült a *veszélyeztetett nyelvek* kategóriájába. Magyarország területén ez a veszély nem valós, hiszen a nyelv mind a magán, mind a társadalmi érintkezés különféle rétegeiben maradéktalanul alkalmas arra, hogy betöltse a szerepét. Ezzel szemben ott, ahol a magyar a kisebbség anyanyelve, már nem beszélhetünk teljességről.

A veszélyeztetettség szoros kísérője a *felcserélő két-nyelvűség*, amely az anyanyelv presztízsének leértékelődéséhez, használati körének szűküléséhez vezet, majd eléri azt a szintet, amikor a beszélőközösség a magán- és közélet egyre több területéről kiszorítja, és anélkül, hogy bármi külső kényszer hatása alatt cselekedne, halálra ítéli saját eredeti nyelvét. (A nyelvi veszélyeztetettség fogalmát általában a nyelvek teljességére szokták érteni, de a mi esetünkben célszerű horizontális és vertikális tagolásban is megvizsgálni, mert egy-egy rétegenyelv felcserélése, majd elvesztése káros folyamatot indíthat el, illetve egy-egy diaszpórában élő népcsoport nyelvi felmorzsolódása már a magyar területi nyelvváltozatok körében is valós veszélyként jelentkezik.) A rétegenyelvek esetében érdemes odafigyelni azoknak a szakmáknak a szókincsbeli és nyelvi szerkezeteket is érintő átalakulásaira, amelyekre csak a többség nyelvén lehet felkészülni. A területi veszélyeztetettség oka pedig akár az adott településen jellemző elvándorlás vagy kihalás miatti arányszámcsökkenés, akár a vegyes házasságok számának növekedése miatt kialakult szórványhelyzet is lehet. Ezek a tényezők nem egyszerűen számokkal szemléltethető kisebbségstatisztikai csökkenést eredményeznek, hanem az anyanyelv használati értékének zuhanását is. Ha pedig a társadalmi színtereken nem lehet, az egyéni mikrokörnyezetben meg már nem érdemes használni, akkor a kisebbségi anyanyelv azon a helyen el fog tűnni.

3. A kiutat a nyelv használati (és piaci) értékének emelkedése jelentheti. A kelet-közép-európai régióban, illetve Európa más országaiban jelentős eltérést tapasztalhatunk. Míg a mi régióinkban – a politikai ellenszélről függetlenül – mérhető a nyelv presztízsének emelkedése, a régió kivül eső területeken még mindig csak hullámzó és szórványos az érdeklődés iránta. Már van arra példa, hogy a történelmi sérelmeket félretéve, két szomszédos ország üzletemberei vegyes vállalatokat alapítanak, amelyek a mindkét nyelvet (pl. magyar–szlovák, magyar–szlovén), valamint egy harmadik, széles körben ismert nyelvet (angol, német) beszélőket alkalmaznak szívesebben. A megoldás keresésére jó példa a közelmúlt egyik eseménye: az Apáczai Közalapítvány támogatásával augusztusban volt egy tanártovábbképzés a Balassi Intézetben, amelyen tizenhat határon túli magaryelvtanár vett részt. Mindannyian kisebbségiként tanítják anyanyelvüket az államalkotó többségnek. Voltak köztük olyanok, akik két- illetve többnyelvű hagyományokkal rendelkező városokban dolgoznak, ahol természetes a nyelvtanulás, egymás nyelvének ismerete, de érkeztek a Székelyföld szívéből, Sepsiszentgyörgyről is.

Beszámolójuk szerint egyre nő az érdeklődés a magyar nyelv tanulása iránt mind a felnőtt, mind a gyermek korosztályokban. Mindannyian magyar szakos tanárok voltak, de autodidaktaként tanították a magyart idegen nyelvként, ezért igen hasznosnak tartották mind a nyelvpedagógiai és a nyelvészeti elméleti-gyakorlati foglalkozásokat, mind pedig az óralátogatásokat. A British Council, illetve a Goethe Institut nyomában lépkedő Balassi Intézet egyik fontos feladata lehet, hogy a felsőoktatásból kiszorult, gyakorló magyarnyelv-tanárok szaktudását ilyen és hasonló képzésekkel biztosítsa, bárhol is élnek a világban. (Sajnos, a magyar nyelv nehézségével és megtanulhatatlanságával kapcsolatos tévhitek egy része abból fakad, hogy hozzá nem értő nyelvtanárok tanítják.)

Már az eddigiekből is kitűnt, hogy az Európai Unió kevésbé ismert nyelveinek idegen nyelvként való tanítása többszörös haszonnal járhat. Egyrészt felértékelődik az a munkavállaló, aki ilyen nyelvet ismer, másrészt könnyebben megvalósulhat a nyelvi és kulturális sokszínűséggel kapcsolatos alapelvek, harmadrészt pedig a folyamat egésze kihathat a kisebbségi nyelvek presztízsének emelkedésére is, ami az anyanyelv megőrzését és ezzel együtt a kétnyelvűség ún. *hozzáadó típusát* fogja erősíteni. Ahhoz viszont, hogy ezt elérjük, nem elég a nyelvtanfolyamokra beiratkozók hullámzó lelkesedésére támaszkodni, hanem ki kell alakítani egy magasabb minőséget biztosító rendszert, amely a graduált, iskolarendszerű oktatásban valósulhat meg.

4. A XX. századi kisebbségi iskolarendszerrel kapcsolatosan hatalmas oktatáspolitikai tapasztalat halmozódott fel. A többségi államok kisebbségpolitikája alapján különböző csoportosítások születtek, aszerint, hogy a kialakult gyakorlat hol helyezkedett el a két végponthoz képest: az erőszakos, gyors asszimilációt eredményező, ún. belefúllasztásos módszertől (Tove Skutnabb-Kangas terminológiája) a többségi nyelvet beszélők toleranciájának pozitív végpontjáig, amikor a többség is tanulja a kisebbség nyelvét.

A Kárpát-medencében két fő iskolatípus alakult ki: a kisebbségi tannyelvű iskola (ahol a többségi nyelvet meghatározott tanterv szerint tanítják), valamint a kisebbségi nyelvet oktató iskola. Míg a magyarországi nem magyar etnikumok évtizedekig döntően a nyelvoktató iskolát választották, addig a határon túli magyarok

az anyanyelvű iskolarendszert tartották az egyetlen lehetséges és elfogadható modellnek. A többségi politika időről időre megkérdőjelezi a kisebbségi tannyelvű iskolák létjogosultságát – de csak a maga beolvasztásra törekvő szempontjainak érvényesítése érdekében. (Erre jó példa a szlovákiai kétnyelvűsítési kezdeményezés, vagy a sokáig példaadónak tartott szlovéniai kétnyelvű oktatás.) Amit eddig a térségben tapasztaltunk, a kisebbség védekező magatartásából következő bezárkózás volt. Ez a magatartás a teljes oktatási rendszer anyanyelvűségében látta az egyedüli megoldást, amelynek keretében azonban az államnyelvet nem lehetett hasznosítható szinten elsajátítani. Ma már az államnyelv megtanulásának joga az alapvető kisebbségi jogok közé tartozik, és élni is kellene ezzel a joggal... Hushegyi Gábor (Pozsony, Comenius Egyetem) önkritikusan a „skanzenizálódásnak”, a lehetőségek önkéntes beszűkítésének veszélyére figyelmeztet: „...továbbra is sérelmi pozícióból szemlélünk mindent, a megváltást csak Magyarhonból várjuk, mert ott minden magasabb színvonalúnak tűnik, s ez által mi is különbek leszünk, mint a többségi nemzethez tartozók, iskoláikkal együtt. De így van-e mindez? Nem álomképet hajszolunk, amikor diákjaink kihátrálnak az országos egyetemekről és a kisebbségi egynyelvűsített világban kívánják leélni az életüket?” (*Többynyelvű oktatás és a bolognai folyamat*. In: Ring Éva *Felzárkózás vagy bezárkózás?* EÖKIK, Bp. 2005, 149.) A többségi magatartás évtizedek óta a kisebbségi anyanyelvű iskolák megszüntetésére irányul, és a formák a demokratikusnak beállított kétnyelvűsítés különböző válfajaitól a nyíltan vállalt, diktatórikus bezárásig terjednek. A két, egymással ellentétes folyamat végeredménye az, hogy az iskolarendszer nem segíti az interetnikus kapcsolatok szorosabbá válását, tovább élnek az előítéletek is, és mivel a tananyagok tartalmában is erős ideológiai és szemléletbeli eltérések vannak – leginkább a kisebbségi történelemmel kapcsolatosan – egymás kultúrájának megismerése is csorbát szenved. Való igaz ugyanakkor, hogy a megismerőképességek kiteljesedéséhez szükség van a teljes körű, anyanyelvi kompetenciára, amelyet viszont csak az anyanyelvű oktatás kereteiben lehet megszerezni. Van-e megoldás? Feloldható-e az ellentmondás?

Az úgynevezett *Európa-iskola* szerkezetét és működését megismerve felmerült a kérdés, hogyan lehetne ezt az iskolatípust a mi kelet-közép-európai viszonyainkhoz és hagyományainkhoz igazítva meggyökereztetni.

Az Európa-iskola mindenekelőtt egy szabadalmaztatott, védett tartalom hordozója... hozzászoktatja a gyermekeket a más nyelvek és kultúrák értő befogadásához és a nemzetek egyenrangúságához.

(A kérdéssel az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány kutatói is foglalkoznak Ring Éva vezetésével.)

5. Az *Európa-iskola* mindenekelőtt egy szabadalmaztatott, védett tartalom hordozója, amelyet eredetileg Nyugat-Európában, a külszolgálatot teljesítő szülők gyermekeinek hoztak létre az ötvenes évek közepén. Ez azt jelenti, hogy mind szerkezetét, mind tartalmát tekintve szoros megkötésekkel kell számolnia annak, aki „alkalmazni” akarja egy másféle motivációjú és ideológiájú környezetre. A szigorú szabályokat mi sem mutatja jobban, mint az, hogy ez az egyébként igen demokratikus, a nemzetek egymás iránti toleranciájának fejlesztésére törekvő iskola olyannyira centralizált, hogy létesítéséhez Brüsszel engedélye kell, és egy ottani központi vizsgabizottság választja ki (legfeljebb kilenc évi időtartamra) a több nyelven tanítani tudó tanárokat. Mivel egy ilyen iskolában sokszor akár hat-tíz különféle „főnyelvet” képviselő, kis létszámú osztály is indul, nagyon költséges a fenntartása, ami megkérdőjelezi, hogy ebben a formában érdemes lenne elterjeszteni. Első lépésként azonban az „elitképzés” is megoldás lehet.

A szerkezet ideológiai alapja az, hogy a lehető legkorábbi oktatási szakasztól kell elkezdni a multikulturális nevelést. Az Európa-iskola óvodai szintje négyéves kortól fogadja a különböző nyelvi és kulturális háttérrel érkező gyermekeket, akik hatéves koruktól öt éven át az alapfokú, anyanyelv-dominanciára és másodnyelv-tanulásra épülő szakaszban tanulnak, majd hét évet töltenek el a középiskolában, ahol még legalább két másik nyelven is megismerkednek, köztük egy klasszikus nyelven is. Érdekes, hogy a közös sportolási és kulturális foglalkozások, valamint az ún. „európai órák” közvetítő nyelve az iskolát működtető állam hivatalos nyelve. Ez az iskolatípus hozzászoktatja a gyermekeket a más nyelvek és kultúrák értő befogadásához és a nemzetek egyenrangúságához, nyelvi szempontból pedig hozzáadó két-, illetve többnyelvűséget alakít ki. A multikulturális szemlélet természetesen a tantárgyak oktatásában is megjelenik. A jelenleg működő Európa-iskolák tantervét is a brüsszeli központi felügyelő bizottság hagyja jóvá – ez akár garancia is lehet a fentebb említett ideológiai eltérések kiküszöbölésére.

Mivel a modell alkalmas arra, hogy az alapelemek megtartásával szélesebb körben is alkalmazzák, elképzelhető, hogy rövidesen kialakul a „kelet-közép-európai Iskola” típusa, amely természetesen a fent említett okok miatt nem fogja felváltani az anyanyelvű közoktatást. Ennek az iskolatípusnak az alapításakor célszerű lesz a regionális nyelvi-kulturális jellemzőkből kiindulni az

első, második, harmadik és negyedik nyelv meghatározásakor (például Szlovákia keleti részén egy ukrán–szlovák–magyar–angol, Romániában egy román–magyar–roma–francia/olasz, Szerbiában egy szerb–magyar–román/horvát–angol nyelvre épülő iskola). Közös vonásuk, hogy mindegyikben ott szerepel a magyar nyelv a második vagy a harmadik helyen – persze az is elképzelhető, hogy egyes iskolákban a magyar kerül az első helyre. A mostani Európa-iskolák képzése általános jellegű, szükség lenne azonban középiskolai szinten a szakképzés bevezetésére is, mert akkor biztosan nagyobb lenne a kereslet az ilyen iskolák iránt. Ring Éva írja a már említett kötet bevezető tanulmányában: „Paradox módon azok a közösségek maradnak majd fenn, amelyek kevésbé félnek az anyanyelv elvesztésétől, s a társadalmi mobilitás érdekében választják a kétnyelvűséget. (...) Az egynyelvűséget »hazafias kötelességnek« tekintő felfogás hívei azonban elfelejtik, hogy a történelmi Magyarországon élő kisebbségek sem olvadtak be a magyarságba csak azért, mert magyar vagy két tannyelvű iskolába kényszerítette őket a dualista rendszer” (*Kis Európák és kis európaiak*. 2005, 25–26.). Hozzátehetjük ezekhez a gondolatokhoz azt is, hogy mivel a fentebb vázolt iskolatípus nem kizárólag két nyelv, a többségi és a kisebbségi nyelv relációjára épül, hanem más, regionálisan hasznos nyelveket is oktat a hozzájuk tartozó kultúrával együtt, könnyebben kialakíthat egy olyan, tárgyi és nyelvtudásra alapozott szemléletmódot, amely a felnövekvő generációban nem a hátránézés, hanem az előrenézés tudatát fogja kialakítani. Ez az iskolatípus tiszteli a nemzeti hagyományokat, de nem fogadja el ezek alá- és fölérendeltségét.

Az lenne most tehát a legfontosabb teendőnk, hogy a kutatásokra és a napi gyakorlat tapasztalataira alapozva, többségi és kisebbségi szakemberek közös munkájával kidolgozzuk annak a kelet-közép-európai Iskolának a tervét, amely hozzájárulhat térségünk geopolitikai biztonságának növekedéséhez, és az unió kisebbségvédelmi programjába beillesztve elfogadtassuk e módosított, célszerűen ránk szabott Európa-iskolának az alapító okiratát és tantervét. ■